

УДК 346.93

Наталя Іванюта,*канд. юрид. наук,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету*

ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПІДХІД

У наведеній статті розглянуто питання щодо характеру зв'язків функцій та методів як елементів юридичного режиму господарського процесуального права на принципах їх взаємодії та взаємовпливу.

Ключові слова: функції, методи, господарське процесуальне право, імперативність, диспозитивність.

Постановка проблеми. У навчальній та науковій юридичній літературі простежується стійкий парадигмальний підхід до висвітлення питання самостійності тієї чи іншої галузі права через традиційну правову характеристику таких її основних структурних елементів, як предмет, функції, методи, принципи, система. При цьому щодо зазначених «генеральних» елементів юридичного режиму галузі права надається загально-описова інформація без відображення діалектичних зв'язків між ними, яка в основному ґрунтується на загальнотеоретичних дослідженнях теорії права.

Відповідна тенденція характерна і для дослідження господарського процесуального права (далі – ГПП). Головними факторами такого стану є вищезазначений сформований підхід та сприйняття ГПП як генетично обслуговуючої галузі господарського права у спектрі вирішення «аномальності» самих господарських відносин. Так склалося, що останнє спонукає дослідників зосереджуватися на суто прикладних аспектах господарського судочинства, оминаючи теоретичну компоненту самої процесуальної галузі.

Проблема певної непопулярності застосування різноманітності методологічних підходів породжує перепони у виконанні важливого ґносеологічного завдання – вивчення сутнісних причин наявності елементів юридичного режиму ГПП та зв'язків між ними [1, с. 20]. Думається, що розуміння ролі кожного з таких елементів ГПП через визначення характеру їх взаємозв'язку може мати велике значення як в аспекті її об'єктивного сприйняття, так і в розрізі подальшого впли-

ву на концептуальні підходи змістового та функціонального вдосконалення господарського судочинства.

Стан дослідження. Окремі аспекти функцій та методів права були дослідженні такими вченими, як В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос [2], Т. Н. Радько [3], М. Й. Штефан [4] тощо. Разом із тим комплексне дослідження взаємодії функцій та методів господарського процесуального права не були предметом окремих наукових досліджень.

Метою статті є дослідження методів та функцій ГПП на принципах їх взаємодії та взаємовпливу.

Виклад основних положень. Традиційно поняття «право» розглядають в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. Такий підхід ґрунтується на положеннях теорії права, що в межах дослідження певної галузі права набуває свого особистого змісту та втілення. Важливо підкреслити наявність безспірного теоретичного та практичного значення застосування вищезазначеної концепції як у навчальній площині, так і безпосередньо у здійсненні правотворчої та правозастосовної діяльності.

За такою логікою розглядають і ГПП. Так, в об'єктивному сенсі ГПП одні автори визначають як сукупність та систему правових норм, предметом регулювання яких є суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя у справах, що виникають зі спірних господарських правовідносин з підстав, зазначених законодавством [4, с. 15], інші – як сукупність правових норм, що регулюють порядок здійснення господарського судочин-

ства [2]. У суб'єктивному сенсі ГПП можна розглядати як право підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних), громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а у випадках, передбачених законодавчими актами України, державних та інших органів, фізичних осіб, що не є суб'єктами підприємницької діяльності, на звернення до господарського суду за захистом своїх прав, свобод і охоронюваних законом інтересів.

Більшість сучасних публікацій актуалізують проблеми змісту права на судовий захист, системи гарантій, стадії реалізації, процесуального статусу осіб, процесуальної поведінки тощо. Відповідні висновки стають важливим сегментом поповнення наукових та практичних знань. Однак, як доречно зазначала Є. А. Кіреєва, створюючи модель юридично значущої поведінки, неминуче доводиться оперувати поняттям права в об'єктивному сенсі, розглядаючи його як систему норм, що закріплюють певні правила поведінки [5, с. 54]. У контексті даного висловлювання йшлося про знання щодо системи та структури права як основи моделювання законодавства. Вважаємо, що в основу такого моделювання обов'язково входять і такі правові конструкції, як функції і методи права.

Вчені-правознавці в рамках дослідження найбільш суттєвих рис чи ознак галузі права звертають увагу на функціональність і субстанціональність у їх поєднанні [6]. При цьому функціональними якостями самостійної галузі права визнають державно-вольовий характер, нормативність і властивість офіційно-владного регулятора суспільних відносин, загально-правові принципи і функції. Субстанціональність галузі права характеризують як відображення загальних специфічних властивостей норм та інститутів галузі права, які, у свою чергу, нерозривно пов'язані з функціональними якостями.

З умовного переліку показників функціональної якості самостійності ГПП одночасно теоретико-прикладного значення набувають функції права. треба зауважити, що сутність терміна «функція» має міжгалузевий характер та різноаспектність значень і характеристик.

Натепер у юридичній літературі щодо поняття функцій права склалися декілька потужних наукових позицій, кожна з яких має свої теоретичні обґрунтування та значимість у комплексних дослідженнях відповідної тематики без прив'язки до напрямку.

Так, поширеним є підхід розуміння функцій права через соціальну роль самого права та його реалізацію. Окремі думки з даної позиції відображені в працях М. С. Кельмана, В. Ф. Погорілко, В. І. Щербини, В. Д. Філімонова. Окремі автори розуміють функції права як напрям правового впливу на суспільні відносини (С. С. Алексєєв, О. В. Мицкевич).

Беручи до уваги різні підходи, враховуючи особливості господарсько-процесуальної галузі, видається можливим інтерпретувати функції ГПП як певні напрями впливу господарських процесуальних норм, зумовлені суспільними відносинами щодо вирішення господарських спорів та інших правових питань, які в результаті забезпечення функціональних зв'язків між об'єктами ГПП та іншими його правовими компонентами спрямовані на певний правовий результат у межах здійснення справедливої судового захисту порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів.

Важливим аспектом такого висновку є те, що саме функції ГПП, виконуючи свою соціальну та правову роль, відображають об'єктивні зв'язки самого права (зокрема, і його структурних компонентів) із суспільними відносинами, відображаючи нагальні потреби та настрої суспільства в частині ефективної реалізації права на захист прав та інтересів у господарському судочинстві. При цьому детермінується суто юридичний аспект функціонування ГПП та одночасно зворотній вплив на суспільні відносини.

Розгляд питання функцій ГПП у практичній площині має прямий апріорний зв'язок із питаннями їх здійснення. Справді, для функцій ГПП характерна своєрідна реляційність не тільки із суспільними відносинами, але і з такими елементами права, як система, метод, принципи. На певний діалектичний зв'язок функцій та методів вказував Т. Н. Радько, зазначаючи, що функції права тісно пов'язані з методами правового регулювання: своєрідність методу регулювання багато в чому зумовлюється функціями, здійснюваними відповідною правовою спільністю – галуззю, інститутом, правом у цілому [3]. У сенсі інтеграції, наприклад, регулятивної функції ГПП йдеться про необхідність визначення способів впливу на процесуальну поведінку конкретних учасників господарського судочинства в межах певної моделі процесуальних правил і забезпечення її дотримання.

Думається, що юридичним елементом, що забезпечує інтеграцію регулятивної, охоронної, виховної та інших функцій ГПП в практичну процесуальну площину, насамперед виступають саме методи ГПП. Саме ме-

тоди забезпечують «виконуваність» правового впливу щодо процесуальної поведінки, правил, відповідальності тощо.

Однак, на відміну від функцій, які за своєю типологією є незмінними, види та зміст методів напряду залежить від протекціонізму з боку держави в особі законодавчого органу. В окремих випадках на зміст методів можуть впливати (в межах повноважень) й інші суб'єкти. Зокрема, згідно зі ст. 111-28 Господарського кодексу України (далі – ГПК) висновок Верховного Суду України (далі – ВСУ) щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 111-16 ГПК, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. На думку В.Е. Беяневича, за змістом відповідної статті ГПК рішення ВСУ набуває ознак нормативності, тобто правовій позиції, яка міститься в постанові ВСУ, надається сила правової норми [7, с. 1095].

Однак методи під впливом правотворчих факторів можуть не завжди відображати повний процесуальний інструментарій щодо ряду питань, які відображаються у функціях права та потребують певної реалізації. Здебільшого йдеться про виховну функцію ГПП, дослідження якої не є популярним та розвиненим у процесуальних доробках.

Загалом, наука господарського процесуального права питання методу цієї галузі права відносить до недосліджених [2]. Але, виходячи з того, що під методом правового регулювання розуміють різноманітні способи правового впливу на певні суспільні відносини, на думку В. С. Щербини, можна констатувати, що для господарського (арбітражного) процесуального права основними методами є метод субординації (централізоване, імперативне регулювання, за якого регулювання зверху донизу здійснюється на владно-імперативних засадах) та метод координативності (децентралізоване, диспозитивне регулювання, за якого регулювання визначається також знизу, на його хід і процес впливає активність учасників суспільних відносин) [8, с. 23-24].

Інші автори методом господарського процесуального права визнають імперативний метод за наявності диспозитивних елементів. Таке сполучення зумовлюють тим, що, з одного боку, господарський процес є владною діяльністю господарського суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права, яке припускає владні засади в механізмі господарського регулювання, а з

іншого – формою примусового здійснення суб'єктивних прав в основному в тих галузях права, які базуються на рівності та диспозитивності їх суб'єктів [9, с. 28]. Окремі процесуалісти категорично характеризують метод процесуального права як імперативний [10, с. 50].

Усталеним є підхід щодо розкриття методів галузі через правовий статус суб'єктів правовідносин, основні юридичні факти їх виникнення та за змістом і порядком призначення способів державного впливу на учасників. Даний підхід можливо застосовувати і для галузі ГПП з метою підкреслення її специфічності та розуміння «духу» господарського судочинства.

Загалом, господарсько-процесуальні відносини виникають між господарським судом та іншими учасниками судового процесу під час розгляду та вирішення господарських спорів, перегляду рішень господарського суду та їх виконання [2, с. 45].

Процесуальний статус господарського судді визначається Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та ГПК. Так, відповідно до вимог ст. 19 ГПК суддею є посадова особа господарського суду, виключно якій надано право здійснення правосуддя відповідно до визначених законом процедур судочинства на засадах верховенства права. Як посадова особа, суддя здійснює функції державно-владного характеру, які зумовлюють імперативність законодавчих положень щодо організації та здійснення діяльності суддів, зокрема, в частині визначення гарантій діяльності суддів, вимог для обрання на посаду, прав та обов'язків, повноважень у господарському судочинстві, процедури прийняття судових актів та їх обов'язковості.

Певний баланс імперативності із диспозитивністю простежується під час побудови процесуальних відносин самого суду з іншими учасниками господарського судочинства. Так, владний вплив суду на поведінку сторін та інших учасників проявляється, зокрема, в питаннях прийняття, повернення позовної заяви (ст. 61, ст. 63 ГПК), відмови у її прийнятті (ст. 62 ГПК), порушення провадження у справі (ст. 64 ГПК), вжиття заходів із забезпечення позову (ст. 66 ГПК), прийняття доказів (34 ГПК), відкладення розгляду справи (ст. 77 ГПК), зупинення, припинення провадження (ст. 79, ст. 80), залишення позову без розгляду (ст. 81 ГПК), прийняття рішення (ст. 82 ГПК) тощо. Диспозитивний метод ГПК має прояв у визначенні права на звернення до господарського суду (ст. 1 ГПК), рівності процесуальних прав (ст. 22 ГПК), подання позову, відзиву на позовну заяву (Розділ VIII ГПК), можливості доводити

певні обставини (ст. 33 ГПК), оскаржувати судові акти (ст. 91, ст. 107, ст. 111-15, ст. 112 ГПК) тощо.

У плані розкриття прояву методів ГПП у розрізі напрямів правового впливу важливим є питання юридичних фактів, тобто обставин виникнення, зміни, припинення господарських процесуальних відносин. Як зазначається в літературі, юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі прав і обов'язків, що містяться в правовій нормі, до конкретної поведінки суб'єктів правовідносин [11]. Класична типологізація юридичних фактів доречно і в господарсько-процесуальному праві. Перш за все, важливо виокремити такі юридичні факти, як прийняття господарським судом судових актів (рішення, ухвали, постанови), подання позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо. Аналізуючи норми ГПК, можна стверджувати, що більшість юридичних фактів є процесуальними діями господарського суду в межах господарської процесуальної форми. О. С. Скрементова вважає, що конкретизація методу регулювання цивільного процесуального права напряму пов'язана з процесуальною формою судочинства, аргументуючи це роллю останньої у визначенні руху процесу по стадіям, рівності прав сторін тощо [12].

Серед інших важливих компонентів дослідження методів ГПП є система заходів процесуального примусу. У 2006 р. питання заходів процесуального примусу в доволі загальному застереженні відображено в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [13]. З того часу проблема як заходів процесуального примусу, так, зокрема, і процесуальної відповідальності залишається гострою та невирішеною. Таке положення відображає законодавчу прогалину у закріпленні дієвих та достатніх інструментів викоринення недобросовісної процесуальної поведінки господарським судом. Окремі положення щодо заходів процесуального примусу в господарському судочинстві представлені в ст.74 ГПК, ст.159 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, Інструкції про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами тощо. Окремленими питаннями опікується також і Рада суддів України. Так, у своєму рішенні № 74 від 04.11.2016 РСУ звертає увагу суддів на необхідність реагування на прояви неповаги до суду як один із механізмів забезпечення

незалежності суду та пропонує Рекомендації щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду [14].

У зв'язку із цим можна зробити висновки, що здебільшого в господарському процесуальному праві домінують імперативні способи впливу на процесуальну поведінку учасників господарського судочинства з вкрапленням диспозитивних елементів. При цьому достатність обсягу та гармонійність їх процесуального прояву напряму впливає на спроможність здійснення правосуддя на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечення права кожного на справедливий суд.

Констатування певної «прерогативи» імперативного методу напряму впливає здебільшого із сутності функцій права. Такі основні функції ГПП, як регулятивна, охоронна, здебільшого можуть отримати реалізацію в судовому процесі через імперативні регулятори та гарантії в межах господарсько-процесуальної форми.

Показники статистики законодавчих змін до процесуального законодавства демонструють його щорічну трансформацію. А з урахуванням опису нової судової реформи такі тенденції будуть посилюватися. За останні 5 років у ГПК було внесено 40 законодавчих змін, прийнято Закон України від 02.02.2015 «Про забезпечення права на справедливий суд», новий Закон України від 02.06.2016 «Про судоустрій і статус суддів». Безумовно, всі ці законодавчі зміни впливають на систему, зміст та методи правового впливу ГПП як результат пошуку оптимальності самого правового регулювання.

Дані процеси дають змогу стверджувати, що методи ГПП за своєю суттю не є постійною категорією, а під впливом суб'єктивних (зокрема, законотворчих процесів, правових висновків ВСУ) чинників втрачають певну стабільність. Така ознака методів ГПП, як «змінність», є допустимою, а подекуди – необхідною в прагненні забезпечення учасникам господарського судочинства права на справедливий суд. На можливість та допустимість зміни, зокрема, правової позиції ВСУ звертає увагу В. Е. Беляневич, посиляючись на рішення Європейського суду з прав людини («Серков проти України», «Горжелік та інші проти Польщі», «Скоппола проти Італії» [7, с.1096-1097].

Ще одним позитивним моментом правотворчої еволюції є встановлення та посилення імплементаційних зв'язків між об'єктивними та суб'єктивними факторами процесуального права в аспекті розумності правового впливу на суспільні відносини щодо вирішення господарських спорів та

інших правових питань у межах здійснення господарського судочинства.

Висновки

Функції та методи ГПП, припускаючи обов'язковість існування один одного, ілюструють складний зв'язок на принципах взаємодії та взаємовпливу, базовими характеристиками якого виступають: наявність об'єктивних та суб'єктивних факторів при формуванні та реалізації; поєднання динаміки та статичності в існуванні; співіснування вимог стабільності та своєчасної змінюваності.

Керуючись вищезазначеним, можна допустити, що власне дослідження зв'язків між елементами юридичного режиму ГПП із позицій діалектики дає змогу отримати більш цілісне уявлення про процесуальну галузь як у площині суспільної значущості, так і виключно в сенсі її прагматичного сприйняття.

Список використаних джерел:

1. Чмиленко Ф. О. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» / Ф. О. Чмиленко, Л. П. Жук. – Д.: РВВ ДНУ, 2014. – 48 с.
2. Чернадчук В. Д. Господарське процесуальне право: підручник / Чернадчук В. Д., Сухонос В. В., Нагребельний В. П., Лук'янець Д. М. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 378 с.
3. Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права: автореферат дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / Т. Н. Радько; Министерство юстиции СССР. Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства. – М., 1978. – 40 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=70249>.
4. Штефан М. Й. Теоретичні основи арбітражного процесуального права України / за ред. А. І. Комарової, Д. М. Притики, В. В. Медведчука, М. О. Потебенька та ін. // Правосуддя – гарант закон-

ності у сфері економічних правовідносин. – К., 2000. – Т. 21 (2). – С. 15.

5. Киреева Е. А. Общетеоретические проблемы построения, функционирования и взаимодействия моделей правореализационного поведения [Электронный ресурс] / Е. А. Киреева. – Издательский центр ЮУрГУ. – 2011. – С. 54–56. – Режим доступа: <http://dspace.susu.ac.ru/xmlui/>

6. Байтин М. И. Метод регулирования в системе права: виды и структура [Электронный ресурс] / М. И. Байтин, Д. Е. Петров // Журнал российского права. – 2006. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_3146.html

7. Беяневич В. Е. Господарський процесуальний кодекс України: станом на 01.08.2014 (четверте видання, із змінами і допов.) : Наук.-практ. комент. / В. Е. Беяневич. – К.: Юстініан, 2014. – 1304 с.

8. Притика Д. М. Арбітражний процес: навч. посібник / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. С. Щербина. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – 431 с.

9. Балюк І. А. Господарське процесуальне право: навч.-метод. посібник / І. А. Балюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.

10. Комиссаров К. И. Последовательное прогрессивное развитие советского гражданского процессуального права / К. И. Комиссаров // Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства. – Свердловск, 1982. – С. 50.

11. Гриняк А. Б. Структура механізму правового регулювання підрядних договірних відносин [Електронний ресурс] / А. Б. Гриняк. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/28491/%C0>

12. Скрементова О. С. Гражданский процесс [Електронний ресурс] / О. С. Скрементова. – Режим доступу: <http://fictionbook.ru/static/trials/11/10/43/11104310.a4.pdf>

13. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

14. Щодо необхідності реагування суддів судів України на прояви неповаги до них у судовому процесі: Рішення РСУ № 74 від 04.11.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=43&page=2&per-page=8>.

В этой статье рассмотрены вопросы о характере связей функций и методов как элементов юридического режима хозяйственного процессуального права на принципах их взаимодействия и взаимовлияния.

Ключевые слова: функции, методы, хозяйственное процессуальное право, императивность, диспозитивность.

In the above article the question about the nature of communications functions and methods as elements of the legal regime of economic procedural law on principles of interaction and mutual influence.

Key words: functions, methods, economic procedural law, imperative, optionality.